

SOSYOLOJİ, BİREYCİLİK VE MODERN TOPLUM: LIBERAL BİREYCİLİK ÖĞRETİLERİNE KARŞI ÖZGÜNLÜK BİREYCİLİĞİ

SOCIOLOGY, INDIVIDUALISM, AND MODERN SOCIETY: INDIVIDUALISM OF AUTHENTICITY VERSUS LIBERAL DOCTRINES OF INDIVIDUALISM

Ömer KÜÇÜK

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, omerkucuk08@hotmail.com

Orçun GİRGİN

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, orcungirgin@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Temmuz 2022
Kabul edildiği tarih: 2 Ekim 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Aralık 2022

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 July 2022
Date accepted: 2 October 2022
Date published: 20 December 2022

Anahtar Sözcükler

Bireycilik; Sosyoloji; Metodolojik Bireycilik; Klasik Liberalizm; Eleştirel Realizm; Modern Toplum; Özgünlük Bireyciliği

Keywords

Individualism; Sociology; Methodological Individualism; Classical Liberalism; Critical Realism; Modern Society; Individualism of Authenticity

DOI

10.33171/dtcfjournal.2022.62.2.26

Öz

Bu makalede, eleştirel realist bir sosyal teorik perspektiften hareket ederek sosyoloji, modern toplum ve bireycilik arasındaki ilişkileri irdeliyor ve birbiriyle ilişkili şu iki tezi savunuyoruz: 1) Sosyoloji, klasik liberal geleneğin “kendi eylemlerine bütünüyle hâkim ve tercihlerinin tam bilincindeki özerk ve rasyonel birey” kurgusunun reddini gerektirmektedir ve bu kurgunun sosyal bilimlerdeki yansması olan “metodolojik bireycilik”, sosyoloji için uygun olmayan bir yöntemdir. 2) Bununla birlikte, sosyolojinin metodolojik bireyciliğin reddini gerektirmesi, bireyciliğin tüm türlerine ve asli değerlerine kategorik olarak karşı olduğu ya da olması gerektiği anlamına gelmemektedir. Makalenin ilk iki bölümünde bu argümanları savunduktan sonra, son bölümde, sosyoloji ile bireycilik türleri arasındaki ilişkiye dair teorik ve metodolojik tartışmamızı modernitenin tarihsel ve kurumsal çözümlemeleri ile karşılaştırmayı deniyoruz. Wagner’ın ve Berman’ın tarihsel modernlik çözümlemelerinden hareketle, sosyolojinin teorik birikimiyle olduğu kadar modern toplumun yapısal veçheleriyle de uyumlu olan, liberal bireycilikten daha gelişkin bir bireyciliğin, “özgünlük ve kendini gerçekleştirme bireyciliğinin” mümkün olduğunu ileri sürüyoruz. Böylece, epistemolojik bir tartışmayı, gerekli olduğunu düşündüğümüz etiko-politik bir boyutla birleştirmenin yanı sıra, eleştirel bir sosyal teorinin “bireycilik” fikri karşısındaki tutumuna da bir parça netlik kazandırmış olmaktadır: Bize göre epistemolojik açıdan metodolojik bireyciliğin kesin reddini gerektiren sosyoloji, etiko-politik açıdan kendini gerçekleştirme fikrine dayalı özgünlük bireyciliğine karşı olmadığı gibi, onu destekleyen ve gelişimine katkıda bulunan en önemli modern disiplinlerden biri konumundadır.

Abstract

In this article, we examine the relationships between sociology, modern society and individualism from a critical realist social theoretical perspective. We discuss the following two theses: 1) Sociology requires the rejection of the “fully autonomous and rational individual” fiction of the classical liberal tradition; and “methodological individualism”, which is the reflection of this fiction in social sciences, is an inappropriate method for sociology. 2) However, the fact that sociology is opposed to methodological individualism does not mean that sociology is categorically opposed to all values of individualism. After defending these arguments in the first two parts of the article, in the last part, we try to compare our theoretical and methodological discussion of the relationship between sociology and types of individualisms with historical and institutional analyses of modernity. Based on Wagner’s and Berman’s analyses of historical modernity, we argue that a more advanced individualism than liberal individualism, “individualism of authenticity and self-realization” is possible, and it is compatible with the theoretical background of sociology as well as with the structural aspects of modern society. Thus, in addition to combining the epistemological discussion with an ethical-political dimension, we also provide some clarity on the attitude of a critical social theory towards the idea of “individualism”: Sociology, which requires the rejection of methodological individualism from an epistemological point of view, is not against the development of individualism of authenticity based on the idea of self-realization from an ethical-political point of view, but is one of the most important modern disciplines that supports it.

Giriş

Birey ve bireycilik kavramları, gerek farklı düşünsel gelenekler içerisinde farklı şekillerde formüle edilmiş olmaları, gerekse de sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde farklı sorunsallar bağlamında yer almaları nedeniyle, çok katmanlı anlamlara sahip kavramlardır. Sosyolojide ve sosyal teoride birey ve bireycilik meselesi, birey-toplum ilişkisinin kavramsallaştırılması sorunu çerçevesinde gündeme gelir. Toplum bireyler tarafından mı oluşturulmuştur, yoksa bireyleri içten içe kuran bizzat toplum mudur? Ve eğer böyleyse, oluşturucu unsuru bireyler olan toplum, nasıl ve ne ölçüde kendi kurucu unsurlarına indirgenemez özerk bir varlık statüsü kazanmaktadır? Soruların zorlu teorik problematlere yol açacağı aşikardır. Mesele kimi zaman, “eylem(lilik)-yapı gerilimi” olarak da ifade edilir (Giddens, 2005); zira sosyolojik düşünce, bütünüyle özerk “birey”lerden söz etmeyi güçleştirerek geriye yalnızca “eyleyen/fail” gibi bir “sosyal işlemciyi” bırakmaktadır.

Sosyoloji öncesi düşüncede, Aydınlanma felsefesinde ve belirli siyasal felsefe geleneklerinde ise, birey ve bireycilik güçlü bir etik ve politik ideal olarak Avrupa uygarlığının derinlerine kök salmış bir fikre işaret eder. Bu çerçevede birey; akıl ve özgürlük gibi başka büyük kavramlarla bağlantılıdır. Bu büyük Aydınlanmacı gelenek dikkate alındığında, kimilerine göre sosyoloji “özerk birey mitini” yıkan put kırıcı disiplin olma hüviyetine sahiptir. Öyleyse bir başka teorik sorun gündeme geliyor; sosyoloji gerçekten Aydınlanma karşıtı bir disiplin midir? Yoksa sosyolojik geleneğin özerk birey konusundaki itirazı, etik ve politik bir ideal olarak bireyciliğe değil, yalnızca metodolojik kerteriz noktası olarak bireyi alma tutumuna mı yöneltilmiştir? Eğer böyleyse, sosyoloji aslında yeni türde, daha gelişkin bir Aydınlanmacılık olarak mı yorumlanmalıdır?

Bu makalede, sosyolojinin özerk bireyi reddinin metodolojik bir ilke olarak anlaşılması gerektiğini ileri süreceğiz. Eleştirel realist bir kavramlaştırmadan yola çıkarak sosyolojinin, sosyal yapılara nedensel bir güç ve ontolojik bir statü atfetmesi gerektiğini savunacağız. Böyle bir kavrayış, toplumsal yapılara bir varlık atfetmeyi reddeden ve var olan tek şeyin bireyler olduğunu ileri süren ontolojik bireyciliğe de; toplumsal hayatın ancak bireylerden, onların algı, deneyim ve bilinçlerinden yola çıkılarak anlaşılabilirliğini ileri süren metodolojik bireyciliğe de karşı çıkış anlamına gelir. Nitekim makalemizin esin kaynaklarından biri olan Vefa Saygın Ögütle'nin (2013) *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi* adlı çalışmasında, realist bir perspektiften hareketle metodolojik bireyciliğin sosyolojik açıdan uygun olmayan bir yöntem olduğu etraflı bir tartışma içerisinde ortaya konmuştur. Makalenin ilk

bölümünde, Durkheim ve Marx gibi sosyolojinin kurucu figürlerinin eserlerinde, terim doğrudan kullanılsa bile, metodolojik bireyciliğin güçlü bir şekilde reddedildiğini göstermeyi deniyoruz. Yöntem üzerine yazılarında metodolojik bireyciliği güçlü formuyla savunan sosyolojinin bir diğer kurucu figürü Weber'in durumunansa daha karmaşık olduğunu göreceğiz. Weber, bağımsız araştırmalarında kolektif fenomenlerin açıklayıcı gücünü ve hatta örtük olarak da olsa ontolojik özerkliğini kabul etmekle, en kötü olasılıkla kendi yöntemsel beyanlarıyla çelişmiş, en iyi olasılıkla metodolojik bireyciliğin daha zayıf bir türüne geçiş yapmıştır.

Aslına bakılırsa, bireycilik ve öznelcilikle nitelenmiş olan mikro sosyoloji geleneklerinde bile, sosyal yapıların bireyler ve onların etkileşimleri üzerindeki güçlü etkisi ve onlara dışsal varlığı reddedilmez. Sembolik etkileşimcilikte ve ardından daha güçlü bir şekilde Goffman'ın dramaturjik sosyolojisinde, yapısal etmenlerin yüz yüze etkileşimlerin en ince çatlaklarına dek nasıl sızdığını ve etkileşimlere yön verdiğini görürüz. Goffman veri toplarken de bireyleri ve bireysel anlamları merkeze alan öznelci tekniklere gözlem gibi natüralist ve realist teknikler karşısında hiçbir biçimde öncelik vermez. Kısacası, hala bu terimi kullanmak istiyorsak; simgesel etkileşimcilerin ancak çok zayıf anlamıyla metodolojik bireyci oldukları, Goffman'ınsa bu etiket altında sınıflanmayı hiç hak etmediği söylenebilir.

Özetle, sosyolojinin metodolojik bireyciliğin reddini gerektirdiği, sosyolojinin en temel figürlerinin çalışma ve argümanlarına başvurularak rahatlıkla gösterilebilir. Ancak Aydınlanma'dan miras kalan etik ve politik bir ideal olarak bireycilik meselesi ve sosyolojinin bu anlamdaki bireycilikle ilişkisi halen soruşturulmayı beklemektedir. Literatürdeki bazı birikimlerden yola çıkarak bu tartışmaya bir katkıda bulunmayı denemekteyiz. Söz gelimi Lukes'un (2006) *Bireycilik* adlı çalışmasından hareketle, makalemizin ikinci bölümünde bireycilik türlerini ve geleneklerini açıklamayı deniyoruz. Böylece metodolojik bireyciliğin, kökeninde soyut, yalıtılmış, araçsal-rasyonel "atom olarak birey" kavrayışına dayandığı ortaya çıkıyor. Metodolojik bireycilik, bu soyut "atom olarak birey" kavrayışını, iktisadi ve siyasal bireycilik türleri gibi başka liberal bireycilik öğretileri ile paylaşmaktadır. Klasik liberalizmin de temelini oluşturan bu atom olarak birey kavrayışı aslen Britanyalı bir düşünsel gelenekten neşet etmiştir ve hiçbir biçimde düşünce tarihindeki yegâne "birey" kavramı değildir. Dahası, Lukes'un iddiasına göre, soyut birey kavrayışı bireyciliğin özgürlük, eşitlik ve özerklik gibi çekirdek değerleri ile çelişmektedir. Zira bireyciliğin çekirdek değerleri, soyut birey kavrayışının

varsaydığı belirli güdülere ve maddi çıkarlara sabitlenmiş değişmez bir öz olarak bireyden ziyade, sahip olduğu öngörülmez potansiyelleri kendi seçimleri doğrultusunda gerçekleştirmeye ve kendini geliştirmeye açık bir birey mefhumunu gerektirmektedir. Böylesi bir birey, kendisini ancak sosyal alanlara ve etkinliklere vererek geliştirebileceğinden, liberal bireycilik tasarımlarındaki gibi toplumla karşıtlaşmaz.

Sonuç olarak, sosyolojinin bireycilik karşıtlığı, ontolojik ve metodolojik bireycilik karşıtlığı olarak sınırlandırılabilir. Sosyoloji, metodolojik bireyciliğin temelinde yatan soyut ve yalıtık birey kavramına karşıdır. Bununla birlikte, bireylerin kendilerini gerçekleştirebilecekleri sosyal ortamları ve buralarda karşılaşılabilecekleri engelleri göstererek bireyciliğin çekirdek değerlerine; özgürlük, eşitlik ve özerkliğe katkıda bulunabilir. Böylece metodolojik bireyciliğe ilişkin epistemolojik tartışma, etiko-politik bir boyutla birleştirilmiş ve bireyciliğe metodolojik açıdan karşı olan sosyolojinin, onun hiç değilse belirli bir türüne, “özgünlük bireyciliği” adı verilebilecek bir türüne karşı olmadığı, bilakis onu desteklediği ortaya konmuş oluyor. Epistemolojik tartışmanın etiko-politik bir boyutla ilişkilendirilmesi kuşkusuz gereklidir; zira makale boyunca metodolojik bireyciliğin çeşitli ontolojik ve siyasal içerimlerini açıkladıkça, metodolojinin asla sadece metodoloji olmadığı, “saf ve masum” bir metodolojinin bulunmadığı da ortaya çıkmış oluyor.

Son bölümde, fikirlerimizi modern toplumun tarihsel çözümlenmeleri ışığında somutlaştırmaya çalışıyoruz. Peter Wagner ve Marshall Berman gibi sosyologların modern toplum çözümlenmeleri, modern toplumun yapısal ve kurumsal veçhelerinin hem bireyi geliştirdiğini, “özgünlük bireyciliği” olarak adlandırılabilir bir bireyciliği teşvik ettiğini, ancak hem de bireysel özgünlüğü bastırarak benliği yabancılaştırdığını ortaya koyar. Wagner bunu disiplin ve özgürlük ikiliği çerçevesinde kavramlaştırırken, Berman “özgünlük politikası”nın modern toplumda gelişimi çerçevesinde sorunsallaştırır. Bu tarihsel modernlik çözümlenmeleri, bize hem modernitenin hem de onun çocuğu olan sosyolojinin, klasik liberalizmin dar araç-rasyonel bakışının çok ötesindeki bir bireycilik tahayyülünü olanaklı kıldığını gösteriyor.

METODOLOJİK BİREYCİLİĞİN SOSYOLOJİK REDDİ: MARX, DURKHEİM, WEBER VE GOFFMAN

Bu bölümde, eleştirel realist bir perspektiften, sosyal yapıların indirgenemez ve görece özerk varlığının kabulünün, sosyolojinin tanımının zorunlu bir parçası olduğunu; dolayısıyla ontolojik ve metodolojik bireyciliğin sosyolojik açıdan uygunsuz ve geçersiz bir yaklaşım olduğunu göstermeyi deneyeceğiz. Metodolojik bireyciliğin sosyoloji için uygunsuz bir yaklaşım olduğunu göstermenin en kestirme yolu, sosyolojinin ana akım gelenekleri içerisinde, liberalizmle ilişkili olan ve sosyolojiden ziyade iktisat disiplininde etkin olan “rasyonel seçim teorileri” dışında, makul ve etkili bir metodolojik bireyci yaklaşımın hiçbir zaman var olmadığını ortaya koymaktır.

Öncelikle kısaca, tartışmalı yanları da olan “metodolojik bireycilik” kavramının ne anlama geldiğine değinilebilir. Metodolojik bireycilik, en genel anlamıyla, sosyal fenomenlerin bireylerden ve onlar arasındaki ilişkilerden hareket edilerek tanımlanması ve açıklanması anlamına gelir. Ancak henüz bu tanımda bile tartışma noktaları vardır; söz konusu olan yalnızca bireyler midir, yoksa bireylere ilave olarak onların etkileşimleri de meseleye dahil midir? Hodgson’a (2007) göre, yalnızca bireylerden hareket eden bir açıklama tarzına henüz hiç ulaşamamıştır, bireylere ek olarak onlar arasındaki ilişkileri de deveye sokan yaklaşımlar ise, artık bireylerin yanı sıra sosyal yapılardan da açıklayıcı bir güç olarak söz etmeyi gerektirir (s. 223). Bu durum ise, en iyi ihtimalle metodolojik bireyciliğin farklı türlerinden söz etmeyi, en kötü ihtimalle metodolojik bireyciliğin sulandırılarak ortadan kaldırıldığını kabul etmeyi gerektirir.

Udehn (2002), güçlü ve zayıf metodolojik bireycilik türlerinden söz eder. Hareket noktası olarak sosyal kurumların bulunmadığı bir doğa halinde yaşayan asosyal bireyi alan sosyal sözleşme teorisi ve George C. Homans’ın davranışçı psikolojisi, güçlü metodolojik bireyciliğin örnekleridir. Homans, bütün insan davranışının psikolojik nitelikteki evrensel yasa ve önermelerle açıklanabileceğini düşünür (Udehn, 2002, s. 490-500). Dolayısıyla “sosyal açıklama” diye bir şey yoktur; metodolojik bireycilere göre bunlar, yalnızca “yetersiz açıklamalar”dır. Bu açıdan, güçlü metodolojik bireycilik, indirgemeci bir konumu benimser; sosyal olan, psikolojik olana indirgenmelidir. Jon Elster, sosyolojiyi psikolojiye ve psikolojiyi de evrimsel biyolojiye indirgemenin gerektiğini düşünen bir başka metodolojik bireycidir: “*Pek çok insan, sosyolojinin psikolojiye (en azından bugün için) indirgenemeyeceğini iddia etmektedir. Bireysel insan eylemlerinin sosyal bilimlerde*

açıklamanın temel birimi olduğunda ısrarcı olduğum için, bu indirgemeyi savunmaktayım. Bir sonraki adım ise, sosyal bilimlerin (iktisat, sosyoloji ve psikolojinin) evrimci biyolojiye indirgenmesidir” (Elster’den akt. Öğütle, 2013, s. 221).

Bilimler arası indirgemenin yanı sıra, güçlü metodolojik bireycilik türlerine çoğu zaman kolektif kavramların varlığını reddeden bir ontolojik nominalizm de eşlik eder. Weber’de, daha da baskın şekilde Ludwig von Mises ve Friedrich von Hayek’te para, iktisadi metalar ve benzeri tüm sosyal fenomenler öznel yanlarına, bireylerin onlar hakkındaki düşünce ve inançlarına indirgenir (Udehn, 2002, s. 485-86). Güçlü metodolojik bireycilerin konumu gayet net ve tutarlıdır aslında; meseleyi bulandıran, metodolojik bireyciliğin zayıf ya da çelişkili türlerini uygulamaya koyanlardır. Metodolojik bireyciliğin zayıf türlerinde, sosyal olanın açıklayıcı gücü reddedilmez. James Coleman, zayıf metodolojik bireyciliğe örnek olarak gösterilebilir. Coleman’a göre, sosyal yapılar hem bireylerin ruhsal hallerini ve davranışlarını, hem de bireysel eylemlerin bir sistem davranışı oluşturmak için nasıl birleştiğini etkiler (Udehn, 2002, s. 494). Sosyal yapı ve kurumlara teorisinde bir yer vermeye çalışan Raymond Boudon da güçlü metodolojik bireyci sayılamaz. Udehn (2002) onları “yapısal bireycilik” başlığı altında toplar; buna göre, sosyal yapılar bireylerden görece bağımsız karşılıklı konumlar sistemi olarak tanımlanmaktadır (s. 496).

Görüldüğü üzere zayıf metodolojik bireyci pozisyonlar sosyolojiyle bir şekilde uyumlulaştırılabilmektedir. Zira bunlar zaten artık metodolojik bütüncülük ile metodolojik bireyciliğin tutarsız ve çelişkili sentezleri konumundadır. Sosyoloji ile asıl uyuşmaz olan ise, güçlü ve tutarlı metodolojik bireyci pozisyonudur. Güçlü ya da tutarlı anlamıyla metodolojik bireycilik, sosyal fenomenlerin bireyler tarafından oluşturulduğu/yaratıldığı iddiasına dayanır. Margaret Thatcher’in dediği gibi, “toplum diye bir şey yoktur”, en azından bireylerden ayrı ve bağımsız bir varlık olarak (Udehn, 2002, s. 497). Eleştirel realist bir perspektiften hareket eden Roy Bhaskar (2013), yeniden üretilmek için bireylere gereksinim duysa da, toplumun bireylerden bağımsız ve kendi başına bir gerçeklik olarak kabul edilmesinin sosyal bilimin aşkınsal koşulu olduğunu ikna edici biçimde ortaya koyar. Bu açıdan bireyler toplumu yaratmaz ya da oluşturmaz; ancak yeniden-üretir ya da dönüştürür (Bhaskar, 2013, s. 55-62).

Sosyolojinin Marx ve Durkheim gibi kurucu figürlerinde, sosyal olguların ve yapıların az ya da çok özerk varlıklar olarak anlaşılması gerektiği, dolayısıyla sosyal olanın toplumsal bağlardan münezzehe biçimde teşekkül etmiş bilinç sahibi bireylere

indirgenemeyeceği ve onların eylem ya da saiklerinden hareketle açıklanamayacağı yönünde çok güçlü bir realist ve bütüncü eğilim vardır. Metodolojik bireyci yaklaşımı savunan tek kurucu figür olan Weber'in yaklaşımıysa, göreceğimiz üzere istisnai olmanın yanı sıra gerilimler de barındırmaktadır. Sosyolojinin, etkisi yirminci yüzyılda giderek öne çıkan bir diğer kurucu figürü olan Simmel ise, etkileşimci yaklaşımıyla sembolik etkileşimcilik ve dramaturjik sosyoloji gibi "mikro" perspektiflere esin kaynağı olmuştur. Sosyolojinin kadrajını bireyler ve gruplar arası mikro etkileşimlere çeviren bu yaklaşımların "bireyci" olduğu düşünülür genellikle. Oysaki sembolik etkileşimciliğin tutarlı ve güçlü bir metodolojik bireycilik savunusuna girişmediği ileri sürülebilir. Goffman'ın dramaturjik sosyolojisine gelindiğindeyse, etkileşimlerin çerçevesini ve seyrini belirleyen yapısal veçhe giderek daha baskın bir şekilde vurgulanmaya başlar.

Klasik ve çağdaş sosyologlara dair bu fikirleri kısaca açıklayarak ilerleyelim. Sosyolojiyi özerk bir bilimsel disiplin olarak kurma çabasındaki Durkheim'de, metodolojik bireyciliğe karşı bütüncü ve realist yaklaşım en güçlü savunusunu bulur. Durkheim'in (2010) temel metodolojik eseri olan *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda ortaya koyduğu üzere, sosyal olgular, tıpkı kimyasal ya da biyolojik bütünlerin kendilerini oluşturan parçalara indirgenememesi gibi, kendilerini oluşturan parçalara, yani bireylere ve bireysel bilince indirgenemez. Sosyal olgular, kendine özgü (*sui generis*) bir varlığa sahiptir ve "şeyler" gibi ele alınmalıdır (Durkheim, 2010, s. 14-15). Bu realist ontolojik argümandan çıkan metodolojik sonuç, sosyal olguların bireylerden ya da bireysel bilinçlerden hareketle değil, yine başka sosyal olgulardan hareketle açıklanması gerektiğidir (Durkheim, 2010, s. 107). Durkheim *Toplumsal İşbölümü* ve *İntihar* gibi sosyolojik çalışmalarında, kendi metodolojik kurallarına riayet eden açıklamalar geliştirmeye özen göstermiştir. *Toplumsal İşbölümü*'nde, toplumsal olgular olan nüfus hacmindeki, nüfus yoğunluğundaki ve ahlaki yoğunluktaki artışlar, diğer sosyal olgular olan sosyal farklılaşmayı ve işbölümünü arttırır. *İntihar*'da, Durkheim intiharı bireysel ya da psikolojik bir olgu olarak değil, kendisini istatistiklerde dışa vuran sosyal bir olgu olarak ele alır ve kolektif bilinçteki gerileme ve grup bağlılığının azalmasıyla arasındaki ilişkileri irdeler (Keat ve Urry, 2001, s. 132-142; Turner, Beeghley, ve Powers, 2013, s. 353-402). Böylece Durkheim'in metodolojisi, metodolojik bireyciliğin zıddı olan bir konumun, "metodolojik bütüncülük"ün paradigmatic bir örneği halini alır.

Marx'ın sosyolojisi, Hegelci idealizme karşı, bireysel ya da kolektif bilinç biçimlerinin açıklayıcı (*explanans*) değil, altta yatan ekonomik ve sosyal yapılarca açıklanması gereken (*explanandum*) olduğu temel iddiasıyla başlar:

Gökten yere inen Alman felsefesinin tam aksine, biz burada yerden göğe çıkıyoruz. Bu demek oluyor ki, etiyile kemiğiyle insana ulaşmak için, onların kendi söylediklerinden, hayal ettiklerinden ya da düşündüklerinden veya onlar için söylenen, düşünülen, kurulan yahut tasarlanan şeylerden yola çıkmıyoruz. Biz gerçek, faal insanla işe başlıyor ve onun gerçek yaşam sürecinden hareketle bu yaşam sürecinin ideolojik yansımalarını ve reflekslerini gösteriyoruz. [...] Yaşamı bilinç belirlemez, tam aksine bilinç yaşam tarafından belirlenir (Marx, 2006a, s. 114).

Marx, idealist felsefede gerçekleştirdiği bu ters çevirmeden sonra, bireysel ve kolektif bilinç biçimlerinin oluşumlarını araştırmak için, kendi inceleme nesnesini “*kapitalist üretim tarzı*” adını verdiği sosyal yapı olarak belirler (Keat ve Urry, 2001, s. 158). Bu sosyal yapı, içsel olarak ilişkili parçalardan oluşan bir bütünlüktür. Marx'ın bütünlük ve bu bütünlüğün nedensel gücüne ilişkin kavrayışı, Durkheim'inki benzeri pozitivist yaklaşımlardan derin bir şekilde ayrılan yönleri sahiptir: Temelde Humecu nedensellik anlayışına bağlı olan pozitivistler için, “altta yatan” ve gözlemlenebilir olmayan toplumsal yapı ve mekanizmalardan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla pozitivismde parçalara indirgenebilir olmayan bir “bütün”ü kavramlaştırmak sorunlu bir hal alır.¹ Yine de bütün farklara karşın, Marx'la Durkheim'in, metodolojik bireyciliği kesin olarak reddetmede ve sosyal olgu ya da yapılara görece özerk bir varlık ve açıklayıcı nedensel güç atfetmede ortak oldukları söylenebilir. Olanca farklılıklarına karşın onları “sosyoloji”nin kurucu figürleri haline getiren şey de, bu konudaki su sızdırmaz ortaklıklarıdır.

Üç kurucu figürden sonuncusu olan Weber, yöntem üzerine yazılarında metodolojik bireyciliği ısrarlı bir şekilde savunur. Weber (2011), bireylerin saiklerini anlama temeli üzerinde kurulu öznelci ve yorumlayıcı bir sosyal eylem teorisi geliştirir (s. 11-54). Sosyal bilimsel analizin hareket noktası, bireysel eylem ve anlamlar olmalıdır. Weber sosyal yapı ve bütünlere bir varlık atfetmeyi reddederek ontolojik bireyciliği de savunur: “*Yalnızca bireyler gerçektir ve ‘sosyolojik bir bağlamda bir devlete, bir ulusa, bir şirkete, bir aileye, bir kolorduya yahut benzer bir*

¹ Marx'ın sosyolojisinin teorik ayrıntılarına inmek makalenin hedeflerinin dışında kalmaktadır. Marx'ın “realizminin” pozitivismden farklılaşan yönlerine ilişkin bir yorum için bkz. Keat ve Urry, 2001, s. 157-190. Marx'taki “karmaşık bütün” kavramı için bkz., (Althusser, Balibar, vd., 2017, s. 297-336).

kolektiviteye atıfta bulunulduğunda' [...] bunların son tahlilde kendilerini meydana getiren bireysel eylemlere indirgenmeleri gerekir" (Weber'den akt. Vandenberghe, 2016, s. 162-63). İktisatçı Robert Liefmann'a yazdığı bir mektubunda, "sosyoloji de, ancak bir ya da birçok bireyin eylemlerinden hareket ederek, yani sıkı bir bireyci yöntem uygulanarak icra edilebilir" demektedir (Weber'den akt. Udehn, 2002, s. 485).

Bununla birlikte Weber, metodolojik yazılarıyla çelişir biçimde, bağımsız sosyolojik araştırmalarında sosyal bütünlere önemli bir nedensel güç isnat eder (Vandenberghe, 1999, s. 73). Sözgelimi, Weber'e göre, Roma'nın gerileyişinde tarımdaki yapısal dönüşümler, Batı kapitalizminin gelişimindeyse Protestan ahlakı nedensel bir rol oynamıştır. Oysa Weber'e göre, sosyal ve kültürel yapılar yalnızca "genel ilişki kalıplarının kavramları" ya da "ideal tipler" olarak kabul edilmeliydi (Öğütte, 2013, s. 108). Fakat gerçek bir varlığa sahip olmayan bu zihinsel inşalar nasıl olur da etkili bir nedensel güce sahip olabilir? Dahası Weber, söz konusu araştırmalarında sosyal ve kültürel yapılara bariz bir ontolojik statü de atfetmekten geri kalmaz:

Başlarda dünyevilikten kaçıp inzivaya sığınan *Hıristiyan çileciliği*, manastırda vazgeçtiği dünyayı *kiliseden zaten yönetiyordu*. Ancak genel itibarıyla dünyadaki gündelik hayatın doğal, kendiliğinden olma niteliğine *dokunmamış*, onu olduğu gibi *brakmıştı*. [...] Bu [kapitalist] ruh görünür ve *etkin olabildiği* her yerde *amacına ulaşmak için bir araç* olarak kendi sermayesini ve parasal kaynaklarını üretir, tersi söz konusu değildir (Weber'den akt. Jensen, 2018, s. 102-103).

Jensen, Weber'in "Hıristiyan çileciliği" ve "kapitalist ruh"a etkin bir öznel atfettiği dilbilimsel ifadeleri italiklerle belirtmiştir. Bu tür kolektif kavramlara etkin bir var oluş atfedilmesi, Weber'in ontolojik nominalizmiyle açık bir biçimde çelişmektedir. Ayrıca Weber, bireyleri asosyal varlıklar olarak değil, kolektif kavramlarda cisimleşen kültürel anlamların taşıyıcısı olarak ele alırken de metodolojik bireyciliğin güçlü türünden geri çekilmektedir. Haddizatında Weber hala büyük bir sosyolog olarak görülüyorsa bu, onun tutarlı ve güçlü anlamıyla bir metodolojik bireyci olmamasından kaynaklanmaktadır.

Özetle, sosyolojinin öncüleri metodolojik bireyciliği ya açıkça reddetmekte ya da güçlü türdeki bir metodolojik bireyciliğin sosyolojik araştırma pratiği açısından elverişsiz bir yöntem olduğunu bizzat araştırmalarıyla kanıtlamaktadır. Aslına

bakılırsa, sembolik etkileşimcilik ve dramaturjik sosyoloji gibi “mikro sosyolojiler”de bile tutarlı bir metodolojik bireycilik savunusuyla karşılaşmayız. Parsons’ın bireyleri sosyal rollere indirgeyen yapısal işlevselciliğine ve davranışçı psikolojinin pozitivizmine bir tepkiden doğan bu yaklaşımlar, bireylerin sosyal yapının edilgin taşıyıcıları olmaktan ziyade etkin yorumcular olduğunu vurgular. Sembolik etkileşimcilik, etkin bireyler öncülünden hareketle giderek sosyal yapıların bireyler arası etkileşimler aracılığıyla inşa edildiğini ileri süren bir perspektife ulaşır. Bununla birlikte, bireylerin etkin ve yaratıcı varlıklar olarak kavranması, hatta bir ölçüye dek, sosyal yapıların oluşumunun morfojenetik açıdan bireyler arası etkileşime dayandırılması, zorunlu olarak sosyal yapıların nedensel etkilerini ve bir kez ortaya çıktıktan sonra, görece özerk bir gerçeklik kazandıklarını yadsımaya götürmez.² Nitekim sembolik etkileşimciler bile sosyal yapıların bireyler üzerindeki önemli etkisini hiçbir biçimde reddetmemiştir. Bu iddiamızı temellendirmek için mikro sosyoloji geleneklerinde birey eyleyicinin rolüne ve yapı-eyleyici ilişkisine daha yakından bakalım.

Mikro sosyoloji geleneklerinin en başat örneklerinden biri olan sembolik etkileşimciliğin düşünsel öncüsü, George Herbert Mead’dır. Mead’in sosyal psikolojisinde, benlik esas olarak ötekilerle yürütülen içsel bir diyalog ve rol-alma süreci içerisinde şekillenir. Dolayısıyla benlik, toplumun karşısında konumlanan içe kapalı bir varlık değil, bizatihi “*toplumsal bir süreç*”tir (Wallace ve Wolf, 2018, s. 279). Bu benlik kavrayışı, metodolojik bireyci teorilerin “atom olarak birey” fikrine karşı, bireyin toplumu içselleştirdiği bir “monad olarak birey” kavrayışını koyar. Leibniz’e ait olan “monad” kavramı, bireysel zihnin evrenin bütününe yansıtan bir “*mikrokozmos*” olarak görülmesine dayanmaktadır (Öğütler, 2013, s. 50). Mead’in sosyal benlik kavrayışından hareketle sembolik etkileşimciliği kuran Herbert Blumer, sosyal yaşam içerisinde bireylerin yorumlama, düşünme ve sosyal durumları etkin olarak dönüştürme kapasitelerine vurgu yapmayı dert edinir. Ancak sosyal yapıların eylem üzerindeki etkisini bütünüyle yadsımaz.

Örneğin bir kısım seçkin toplumbilimciler gibi, toplumsal etkileşimin toplumsal roller arasındaki etkileşim olduğunu iddia etmek gülünçtür. Toplumsal etkileşimin roller arası değil, *insanlar arası etkileşim* olduğu açıktır: etkileşime katılan taraflar, karşılaştıkları

² Dave Elder-Vass (2012), *The Reality of Social Construction* adlı çalışmasında, toplumun bireyler arası etkileşimler aracılığıyla inşa edildiğini öne süren inşacı tezle, toplumun bireylerden bağımsız bir gerçeklik olarak var olduğunu ileri süren realist tezin zorunlu olarak çelişik olmadığını ve gerekli sınırlandırmalarla uyumlulaştırılabileceğini ileri sürer.

şeyleri [...] yorumlamak ve ona göre hareket etmek ihtiyacındadırlar; bu, onların rollerini ifade etmekte oldukları demek değildir. Ancak son derece törensel olan ilişkilerde, davranışın yönü ve içeriği roller ile açıklanabilir... (Blumer'dan akt. Wallace ve Wolf, 2018, s. 295-296).

Blumer, doğaçlamaya açık ilişkiler ile yapısal etkinin ağır bastığı “törensel ilişkiler” arasında –bir ölçüde suni görünen– bir ayırım yapmak ister. Törensel ilişkiler içerisinde sınırlandırmak istese de, rollerin “*hareketin yönü ve içeriği ile ilgili safhaları değişik ölçülerde etkilediği*”ni reddetmez (Wallace ve Wolf, 2018, s. 296). Sembolik etkileşimcilik, doğaçlamaya açık ilişkiler ile törensel ilişkiler arasındaki Blumerci ayırım nedeniyle, seçmeci bir tarzda, norm ve kuralların sorunlu hale geldiği ve yeni yorum gerektiren sosyal durumlara, kriz anlarına, kırılmalı ve belirsiz ortamlara odaklanmıştır. Blumer'in öğrencisi Goffman, bireylerin kurumların sunduğu “*reçeteleri*” edilgin biçimde kabullenmek yerine duruma uygun stratejiler geliştiren yaratıcı oyuncular olduğunu ileri sürdüğü için, onun sembolik etkileşimciliğin öznelci yönünü temelde sürdürdüğü ileri sürülmüştür (Wallace ve Wolf, 2018, s. 317).

Damga: Örselenmiş Kimliğin İdame Ettirilişi (2014) ve *Tımarhaneler* gibi eserlerinde damgalanan ve gözetim altına alınan bireylerin bu durumla başa çıkabilmek ya da toplumsal yaptırıma karşı koyabilmek amacıyla geliştirdiği alabildiğine çeşitli stratejileri, “ikincil uyarlamaları” ve taktikleri inceleyen Goffman gerçekten de sembolik etkileşimcilikten miras aldığı “etkin ben” kavrayışından yararlanır. Oysa daha dikkatli bakıldığında, Goffman'da, sosyal eyleyicilerin en mahir ve en yaratıcı manevra, strateji, taktik ve “yorum”larının bile, Goffman'ın düşünsel hayatının geç dönemine doğru “etkileşim çerçevesi” olarak adlandıracağı yapısal koşulların içerisinde önceden kayıtlı olduğu fark edilir. Sözelimi Goffman, bireyin icra ettiği rolde potansiyel olarak mevcut olan benlik imgesiyle kendisi arasına mesafe koymasını ifade eden “rol mesafesi”nden söz eder. Bu kavram, ilk bakışta, bireye özgü bir özgürlüğü, bütünüyle öznel bir dışavurumu çağırır. Rol mesafesi, rolün normatif ifadelerinde dillendirilmez gerçekten de; ancak rol mesafesinin tüm araçları, aslında roller sisteminin ve önceden tanımlı durumsal gerekliliklerin olanaklı kıldığı repertuvarda mevcuttur ve bu anlamıyla bunlar öznel değil, “*tipik*” icralardır (Goffman, 2018, s. 142-154). Baş cerrah, hemşire ve intörnlerden oluşan ameliyat ekibini yüreklendirmek gereken durumlarda, cerrah rolünün varsaydığı otoriter benlik imgesine mesafe alarak şefkatli, esprili bir benlik icrasına başvurabilir. Ancak bu rol mesafesi icrası, bizzat baş cerrah rolünün içinde

önceden kayıtlıdır. Bir etkileşimde rol mesafesi, toplumsal hiyerarşide en üstte bulunanın imtiyazıdır söz gelimi ve bir hemşire bu tür bir icraya kalkışırsa, işten atılmaya kadar varan yaptırımlarla karşılaşacaktır (Goffman, 2018, s. 137-138)

Dolayısıyla, belirsizlik içeren etkileşim durumlarının nasıl çözülebileceği bile rol repertuarlarının içinde az ya da çok kaydedilmiştir. Levent Ünsaldı (2009), Goffman'da benlik ve kimlik gibi kerterizlerin etkileşim “çevçevelerini” ve durumun “gerekliliklerini” önceleyecek şekilde birincil olmadığını; bu açıdan onun katı anlamda bir yorumlayıcı sosyoloji anlayışından ve öznelcilikten net biçimde ayrıldığını vurgularken haklıdır (s. 27-28). Tam aksine Goffman metodolojik realizme daha yakındır; “[e]tkileşimin dinamiği kafalarda değil, dışarıdadır, durumda saklıdır” ve ona nüfuz etmek için en elverişli yol, bireylerin zihinlerine sızmak değil, doğalcı gözlemdir (Ünsaldı, 2009, s. 28). Sonuç olarak Goffman'ın dramaturjik sosyolojisi hiçbir biçimde metodolojik bireyci ya öznelci değildir; bilakis en mikro etkileşim düzeylerinde bile yapısal unsurların nasıl işbaşında olduğunu gösteren nesnelci ve yapısal bir sosyolojidir. Goffman ayrıca, toplumsal yapının bireysel eylemi sadece kısıtlamadığını, bilakis kendi bağrında bireysel stratejilere ilişkin açık ve sorunsal olasılıklar barındırabileceğini göstererek sosyolojideki “yapı” kavrayışının dönüşmesine katkıda bulunmuştur. Giddens (1999), yorumlayıcı sosyolojilerdeki bu tür kavrayış zenginliklerinden yararlanarak toplumsal yapı kavramını eylem açısından hem “kısıtlama” hem de “kaynak” olarak ikili bir şekilde formüle etmeyi önermiştir (s. 69-73). Bourdieu'nün (2016) “habitus”u da tam da bu şekilde, hem stratejiler üretme ilkesi, hem de kısıtlılıkları bedene işleyen yapısal bir öge olarak betimlenir (s. 162-63). Böylece mikro sosyolojilerin birikimleri sosyal teoride korunmuştur denebilir.

Klasik sosyolojiden çağdaş sosyolojiye uzanan bu kısa gezinti, sosyoloji disiplininin asli figürlerinde, hatta en öznelci görünen mikro sosyoloji geleneklerinde bile, toplumsal yapı kavramının –şekil ve anlam değiştirmekle birlikte– sıkı sıkıya korunduğunu gösteriyor. Öyleyse Vandenberghe'nin (2016) şu etkileyici sözlerinin haklılığını teslim edebiliriz:

Toplumun *sui generis* varlığı tezi, aynı anda hem modernitenin temel deneyiminin bir ifadesi hem de sosyolojinin kurucu a priorisidir. Bir sosyolog, tanım gereği, ‘toplum’un ekonomiden ve politik olandan ayrı bir biçimde mevcut olduğunu ve özü gereği psişeye (ya da biyolojiye veya kimyaya) indirgenemez olduğunu kabul eder. [...] Sosyal alanın özerkliği ya da görece indirgenemezliği tezini samimiyetle veya provokasyon olsun diye reddeden kişi, sosyolojinin

özerkliğini reddetmiş ve bu münasebetle kendisini sosyologlar topluluğunun dışına çıkarmış olur (s. 20).

Sosyal alanın özerkliğinin kabul edilmesi, ontolojik ve metodolojik bireyciliğin dışlanması gerektirir. Ancak bu noktada beliren önemli soru, ontolojik ve metodolojik bireyciliğin reddinin, bireyci değerlerin etik ve politik düzlemde de reddini a priori olarak gerektirip gerektirmediğidir. Bireylerin eşitliği, özgürlüğü ve özerkliği gibi etik ve politik idealler, geniş bir çerçevede Aydınlanma düşüncesinin en temel mirasıdır. Öyleyse burada soru, sosyolojinin tanımı gereği Aydınlanma karşıtı olup olmadığıdır. Vandenberghe (2016), “*sosyolojinin görevi ve meselesi*”nin, “*iki tür özerklik arasındaki*”, yani bireysel özerklik ile “*bireye yabancılaşan ve onun karşısında gayriinsani bir nesne olarak dikilen toplumsal sistem*”in özerkliği arasındaki bağlantıyı anlama gerekliliği olduğunu belirtir (s. 16). Öyleyse, sosyoloji, hiç değilse eleştirel olmayı hedefleyen bir sosyoloji, bu iki özerkliği de korumalıdır. Bireylerin metodolojik bireycilikte peşinen varsayıldığı kadar özerk ve yalıtık olmadığını ya da olmayabileceğini vurgulamak, bireysel özerklik ve özgürlük olanağını büsbütün reddetmek anlamına gelmez. Hatta bireysel özerkliğin kazanılmasının önündeki asli engelin bizzat metodolojik bireyciliğin dayandığı soyut birey nosyonu olduğu söylenebilir. Daha da geniş bir çerçevede klasik liberalizmin bir fikri olan soyut birey kurgusu, sosyolojik bulgularla çelişmenin yanı sıra, bireyciliğin asli değerleri olan eşitlik, özgürlük ve özerkliği de zedelemektedir. Belki de sosyolojinin bulgularıyla da bireyciliğin asli değerleriyle de daha uyumlu olan bir bireycilik; “özgünlük ve kendini gerçekleştirme bireyciliği” adı verilebilecek bir bireycilik türü olanaklıdır. Ve sosyoloji bu bireyciliğe bizatihi katkıda bulunmaya elverişli bir durumdadır. Şimdi, Steven Lukes’un çalışmasından yola çıkarak bu fikirleri biraz daha açalım.

LİBERALİZMİN BİREYCİLİK ÖĞRETİLERİ VE ASLİ BİREYCİLİK DEĞERLERİ

Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan “bireycilik” kavramının anlam yükü oldukça zengindir ve farklı “bireycilik” türlerinden söz etmeyi gerektirir. Steven Lukes, bu zorlu göreve girer ve *Bireycilik* (2006) adlı kitabında, farklı ulusal ve düşünsel geleneklerde ortaya çıkan bireycilik türlerini betimleyerek birbirinden ayırt etmeye çalışır. Bu bireycilik türleri sosyal teorileri de alttan alta etkilediği için, bu ayırma çalışmaları büyük bir sosyolojik önemi haizdir. Lukes, metodolojik, siyasal, iktisadi ve epistemolojik “bireycilik öğretilerini” tanımlayarak belirginleştirir. Ayrıca “bireyciliğin çekirdek değerleri” dediği özgürlük, eşitlik ve özerklik fikirlerinin de

bireycilik öğretileri ile mantıksal ve tarihsel olarak ayrıştırılması gerektiğini ileri sürer. Kendisi de bir sosyolog olan Lukes, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, metodolojik ve epistemolojik bireyciliklerin sosyolojik olarak uygun olmayan yaklaşımlar olduğunu ileri sürer. Ancak Lukes'un çalışmasının daha çarpıcı yönü, klasik liberalizmle ilişkili bireycilik öğretilerinin (yani metodolojik bireyciliğin yanı sıra iktisadi ve siyasi bireyciliklerin de), sanılanın ve iddia edilenin aksine, bireyciliğin çekirdek değerleriyle mantıksal olarak çeliştiğini ortaya koymasıdır. Lukes'un bu dikkate değer argümanını ortaya koymak için, öncelikle temel bireycilik geleneklerini ve öğretilerini kısaca tanıtalım.

Bireyciliğin ilk tarihsel gelişim uğrağı olan Fransa'da, bireycilik (*individualisme*) kavramı, pejoratif bir imayla birlikte, Fransız Devrimi'ne ve Aydınlanma felsefesine muhafazakâr tepki içerisinde ortaya çıkar. Joseph de Maistre, Louis de Bonald ve Robert de Lamennais gibi muhafazakâr düşünürler nezdinde bireycilik, toplumun ve düzenin zıddını simgeler. Birey ve onun akli; mekanik, yapay ve geçici olanın tezahürüdür. Toplum, nizam, devlet ve kurumlar ise tam aksine organik, doğal ve ebedidir. Muhafazakârlara göre bireycilik, akli her şeyin ölçüsü kılmakla itaat ve görev duygusuna zarar vermekte, özünde hiyerarşik olan kadim toplumsal nizamın altını oymaktadır. Dönemin Fransız sosyalistleri ve liberalleri de bireyciliği en az muhafazakârlar kadar yermektedir. Sosyalistler onu *laissez faire* iktisadının bir parçası ve ideal ortaklaşmacı düzenin karşıtı olarak görme eğilimindedir. Alexis de Tocqueville gibi liberallerse, bireylerin özel hayata çekilerek toplumsal hayattan yalıtılması olarak yorumladıkları bireyciliği, çoğulcu toplumsal düzenin önündeki bir tehdit olarak görmektedir (Lukes, 2006, s. 13-25). Dolayısıyla Fransa'daki gelişiminde bireycilik, bireyci kavrayışın savunusu yerine ona karşıtlık çerçevesinde karşılık bulur.

Alman düşünsel geleneği ise bambaşka ve kendine özgü bir bireycilik kavrayışının gelişimine tanıklık eder. Alman Romantikleriyle birlikte ortaya çıkan "bireylik" (*Individualität*) fikri, Aydınlanma'nın akılcı, soyut, evrensel ve tekbiçimli standartlarına karşı bir tepki olarak biriciklik, özgünlük ve kendini gerçekleştirme izleklerine dayalı yeni bir bireycilik kavrayışının ortaya çıkmasına vesile olur (Lukes, 2006, s. 27). Georg Simmel'in de ünlü bir makalesini ayırdığı bu bireycilik türü, on sekizinci yüzyılın "niceliksel bireyciliğinin" aksine "*niteliksel bir bireyciliktir*" ve "*biricikliğı*" vurgular (Simmel'den akt. Lukes, 2006, s. 28). Alman tarzı bireycilik, Britanya bireyciliklerinin "atom olarak birey" fikrinin karşısına "monad olarak birey" kavrayışını çıkarır. Birey burada toplumdan yalıtık biçimde oluşmuş, kendi

hedef ve çıkarlarını takip eden asosyal bir varlık olarak değil; toplumsal bağları (makrokozmosu) büyük oranda içselleştirmiş bir mikrokozmos olarak kavranır. Alman sosyolojisinde eleştirel teori geleneğine can veren yabancılaşma ve şeyleşme izlekleri, büyük ölçüde bu bireycilik fikrinin idealleri temelinde oluşturulmuştur. Göreceğimiz üzere, bu bireycilik kavrayışı Marshall Berman gibi sosyologların eserlerinde halen etkili olmaya devam etmektedir ve sosyolojik birikimle uyumlu bir bireycilik ideali de bu kavrayış temelinde geliştirilebilir.

Bireyciliğin son büyük düşünsel geleneği, Britanya’da yararçı felsefe (Jeremy Bentham), klasik iktisat teorisi (Adam Smith ve David Ricardo), ve toplumsal sözleşme teorisi (Hobbes ve Locke) gibi kaynaklardan beslenen bir havzada oluşan ve klasik liberalizmin de temelini teşkil edecek olan gelenektir. Metodolojik bireycilik, iktisadi bireycilik ve siyasal bireycilik bu gelenekten doğar. İlki metodolojik bir kerterizken, diğer ikisi normatif öğretilerdir ve klasik liberalizme kılavuzluk ederler. Bu düşünsel gelenekte bireyler, “özçikarının en iyi yargıçları olan bağımsız ve ussal varlıklar” olarak kurgulanır (Lukes, 2006, s. 93). İktisadi bireycilik, çıkarlarının peşinde koşan *homo economicus*’lardan mürekkep serbest bir emek ve meta piyasasını savunmak anlamına gelir (Lukes, 2006, s. 103). Siyasal bireycilik; akılcı yurttaşların rızasına dayalı bir hükümet, bireysel çıkarların temsil edildiği bir siyasal temsil sistemi ve hükümetin amacının bireylerin kendi çıkarlarının peşinde koşmasına olanak sağlamakla sınırlandırıldığı bir devlet yapısının savunulması anlamına gelir. İktisadi ve siyasal bireycilik, bizzat klasik liberalizmin asli bileşenleri iken, metodolojik bireycilikle liberalizm arasında “düşünsel bir bağ” ve “güçlü bir istatistiksel korelasyon” vardır (Lukes, 2006, s. 139; Ögütte, 2013, s. 37-42). Özçikar arayışındaki birey kavrayışı, belirli bir “toplum” kavrayışını da mantıksal olarak içerimler: Hobbes’un toplumsal sözleşme teorisinde olduğu gibi, toplum, kendi çıkarından kısmen feragat eden atom bireylerin oluşturduğu yapay ve mekanik bir topluluk olarak düşünülür. Ya da bireye dair benzer öncüllerden yola çıkan Adam Smith’in iktisat teorisinde olduğu gibi, toplum, “görünmez bir el” yardımıyla ortaya çıkan bir “kendiliğinden düzen” olarak kavranır. İki seçenekte de toplum bireyle karşıtlık içinde, olumsuz bir şekilde tanımlanır.

Bunların haricinde bir de, İngiliz ampiristlerinden Descartes ve Kant gibi Kıta rasyonalistlerine dek izleri sürülebilecek epistemolojik bireycilik öğretisinden söz edilebilir. Bu felsefi geleneklerde “bilen özne”, sosyal ve kültürel etkilerden bütünüyle münezzehe soyut ve yalıtık bir zihin olarak tasarlanır (Lukes, 2006, s. 155-157). Lukes (2006), iktisadi, siyasal, epistemolojik ve metodolojik bireycilik

öğretilerinin kökeninde yatan soyut ve yalıtık birey kavrayışının sosyoloji açısından uygunsuz olduğu konusunda Vandenberghe ile hemfikirdir; zira “*bireyin soyut kavranışı, sosyoloji, sosyal antropoloji ve sosyal psikolojinin birikimiyle doğrudan çelişir*” (s. 168). Bireyleri “kendi istek ve tercihlerinin tek yaratıcısı olarak” gördüğümüz takdirde, “sosyolojik” bir açıklamaya gerek kalmaz. Adını hak eden sosyolojik bir açıklama, bireylerin bilinçlerinin az ya da çok toplumsal olarak belirlenmiş olduğunu, istek ve tercihlerinin toplumsal veya kültürel olarak şekillenmiş olduğunu ifşa etmelidir.

Gelelim Lukes’un en çarpıcı iddiasına. Lukes, klasik liberalizmle ilişkili olan bireycilik öğretilerinin (metodolojik, siyasal, iktisadi ve epistemolojik bireycilikler) ve bunların kökünde yatan soyut birey kavrayışının, bireyciliğin temel değerleri olan özgürlük, eşitlik, özerklik, mahremiyet ve kendini geliştirme gibi değerleri ihya etmek ya da desteklemek şöyle dursun, bu değerleri kavramsal düzeyde dahi bastırıp yok ettiğini ileri sürer. Bu bireycilik değerlerini kısaca tanımlayarak başlayalım. Özgürlük ve eşitlik, Lukes’a göre en temel bireycilik değerleridir. Özgürlük; bireysel özerklik, mahremiyet ve kendini geliştirme değerlerini içerirler. Bireysel özerklik, bireyin görüş ve eylemlerinin kendisinden kaynaklanması ve kendi denetimi dışındaki nedenlerce belirlenmemesi durumunu ifade eder. Mahremiyet, bireyin rahatça istediği şeyi yapıp istediği şeyi düşünebildiği özel bir alana sahip olması durumunu ifade eder. Aslen Alman Romantizminden kaynaklandığını gördüğümüz kendini geliştirme ideali, eşsiz varlıklar olarak bireylerin sonsuz bir potansiyele sahip olduklarına ve bu potansiyelleri geliştirebilmeleri gerektiğine işaret eder (Lukes, 2006, s. 65-81). Eşitlik ise, insanın kişiliğine duyulan saygıyı içerirler. “[İ]nsanlara saygı göstermek, onlara (gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek olan) özerk, mahremiyeti hak eden ve kendini geliştirme yetisi bulunan varlıklar olarak davranmayı gerektirir” (Lukes, 2006, s. 148).

Kendisini tarih boyunca bireycilikle tanımlamış olan, siyasal ve iktisadi bireyciliğin yanı sıra her daim eşitlik ve özgürlük değerlerinden de dem vürmüş olan liberalizmin (Berkday, 2014, s. 50; Lukes, 2006, s. 160), bireyciliğin bu asli değerleriyle özsel olarak çatıştığını fark etmek şaşırtıcıdır. Oysa tam da liberal bireycilik öğretilerinin kökeninde yatan soyut birey kavrayışı, özerk ve kendini geliştirme potansiyeline sahip birey fikriyle çelişir.

[B]u soyut kavrayış, bireyi değişmez psikolojik karakteristikler ve eğilimler kümesi içinde –belirli istek ve amaçları varmış, belirli

güdülere göre eylemde bulunuyormuş, belirli çıkarları varmış gibisunar. Tersine, bireyin bir *kişi* olarak tasarlanması, onu (keşfedilmeyi bekleyen) niyetler ve amaçlar ile karar ve seçimlerinin kaynağı olarak, (keşfedilmeyi bekleyen) belirli etkinlikler ve uğraşılara katılabilme ve onlara değer verme yetisine sahip olarak ve kendini geliştirmenin (henüz keşfedilmemiş) biçimlerine yetili olarak gösterir... (Lukes, 2006, s. 163).

Liberal bireycilik öğretileri, bireyleri “*toplumsal bağlamlarından bağımsız olarak ayırt edilebilen sabit ve evrensel insani sıfatlara –verili isteklere, amaçlara, çıkarlara ve gereksinimlere– sahipmiş gibi*” ele alarak onları gelişime açık, özgür ve özerk kişiler olarak görmeyi engeller (Lukes, 2006, s. 164). Bireyler ancak özünde toplumsal olan etkinlik ve uğraşılara katılarak kendilerini geliştirebilir ve özgünlüklerini elde edebilirler. Bireylerin kendilerini geliştirme çerçeveleri olan toplumsal etkinlik çerçevelerini Weber “değer alanları” ve “yaşama düzenleri”, Bourdieu “alanlar” olarak kavramlaştırmayı denemiştir. Bunlar temel olarak bilim, sanat, felsefe, din, siyaset, erotizm gibi alanları içerir (Bourdieu, 2016, s. 137-145; Weber, 2008, s. 431-454). Dolayısıyla bireyciliğin asli değerleri ancak bu değerlerin gerçekleştirilebilecekleri uygun toplumsal ortamların araştırılması ve oluşturulmasıyla ihya edilebilir ve sosyoloji gerçekten eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplumsal dönüşümün temel aktörüdür (Lukes, 2006, s. 173-174).

Bir kez daha, “sosyolojizme” sapmanın ve bireyleri bütünüyle mevcut tarihsel toplum içerisinde oldukları şeye, toplumsal rollerine ve kimliklerine indirgemenin bireycilik, özgürlük ve eşitlik değerleri açısından eşit ölçüde sakıncalı yönüne değinmek gerekir. Sosyolojizme sapan sosyal teoriler de liberal teorilerle eşit oranda sosyolojinin bu etikopolitik imkanını yok etmektedir. Eleştirel realist bir perspektiften hareket eden Margaret Archer (2012), sosyal inşacılığın uç biçimlerindeki “aşırı sosyalleşmiş birey” kavrayışı ile liberal geleneğin araçsal rasyonelliğe indirgenmiş *homo economicus* modeli arasında, düşünümsellik, duygusallık, normatiflik gibi görece özerk niteliklere ve sosyal çevresini dönüştürme kapasitesine sahip bir fail kavrayışı geliştirmeye çalışır. Archer, bir yönüyle toplumu mümkün kılan benlik duygumuzun, aslen toplumsallığımıza indirgenemeyeceğine dikkat çeker. Kişisel kimliğimiz; doğal, pratik ve sosyal ilgilerimiz üzerine devam eden bir “*içsel diyalog*” aracılığıyla oluşur ve yeniden oluşur (Archer, 2012, s. 286-297). Dolayısıyla, toplumsal yapılara bahşedilen görece özerk gerçekliğin bireylere de bahşedilmesi gerekir. Archer’a (2012) göre bu, realist yaklaşımın ayırt edici özelliğidir: “*Realist yaklaşım, insanların belirimsel niteliklerinin*

[...] varlığını ve yanı sıra yapısal ve kültürel belirimsel niteliklerin [...] gerçekliğini kabul ederek, faillerin ve aktörlerin ortaya çıkışını, bu nitelikler arasında vuku bulan ilişkisel gelişmeler olarak kavrar” (s. 299). Böylece bireyleri gerçekçi bir biçimde; yani hem sosyal etkileri taşıyan hem de bu etkileri düşünsel olarak dönüştüren, kendine özgü potansiyellere sahip olan ve bu potansiyelleri toplumsal ve kültürel etkinlik alanlarında gerçekleştirmeye yönelik varlıklar olarak kavramlaştırmaya biraz daha yaklaşabiliriz. Ayrıca toplumla birey arasında çatışmacı değil karşılıklı ilerletici ve olumlu bir ilişki tesis edebiliriz. Şimdi, Peter Wagner ve Marshall Berman’ın gerçekleştirdikleri modernliğin tarihsel çözümlenmeleri ışığında, modern toplumun aslen maddi çıkardan ziyade özgünlük ve kendini gerçekleştirme arayışında olan bireyleri teşvik eden yapısal olanakları geliştirmiş olduğunu kısaca ortaya koymayı deneyebiliriz.

PETER WAGNER VE MARSHALL BERMAN’DA MODERNLİK VE ÖZGÜNLÜK BİREYCİLİĞİ

Peter Wagner’in ve Marshall Berman’ın modernliğine ilişkin önemli tarihsel analizleri, birey ile toplum ilişkisine dair teorik tartışmanın daha somut ve tarihsel bir bağlama oturtulmasına yardımcı olabilir. Söz gelimi Wagner, modernliğin ikili bir karakter taşıdığı ve buna bağlı olarak modernliğin birbirine indirgenemez iki ilke üzerinde anlam kazandığını ortaya koyar. “Özgürlük” ve “disiplin” olarak kavramsallaştırdığı bu ilkeler, modernliğin yapı taşlarıdır ve bu ilkelerden herhangi biri olmadan modernlikten söz edilemez.

Wagner hem bireye hem de topluma eşit ölçüde önem atfetmektedir. Tarihsel olarak özerklik ve kendini gerçekleştirme düşüncesi kadar, toplumsal kurumların bireysel ve toplumsal insan eylemi üzerindeki etkileri de önemlidir. Modernleşme sürecinde insan benliğinin dönüşümü, esasen özgürleşme ve disiplin altına alınmanın birbirine paralel gelişen iki sürecini kapsar (Wagner, 2003). Böylece modernlik özgürlük ile disiplinin bir aradılığıyla kendisini özgül bir insanlık durumu olarak sunar. Özgürlük ve disiplinin yön verici etkilerini modern toplumun iki özelliğinde izleyebiliriz. Özgürlük ilkesini temel alan modern toplum geleneksel toplumun aksine “bireyselleşmiş” bir toplumdur ve bireyin failliği sayesinde, geleneksel toplumun statik yapısından farklı olarak sürekli değişim halindedir. Ama aynı zamanda, modern toplum bir düzen kurma arayışı içinde eğitim sistemi, ekonomik sistem gibi kurumsal sistemler ile varlık kazanır. Modern toplum rasyonel ölçütlerle kurulan disipline dayalı bir işleyişe sahiptir.

Özerklik düşüncesi bireysel çerçevede ele alındığında, modernlik bireysel öznenin kendini gerçekleştirme olarak düşünülür. Ancak diğer insanlarla girilen toplumsal ilişkiler hesaba katıldığında bireysel özerklik pratikleri sınırlandırılır. Wagner bu noktada Marx'ın (2006b) insanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptıkları, ancak bunu kendi seçtikleri değil, hazır buldukları koşullar altında yaptıkları düşüncesini kabul eder. Bu doğrultuda Wagner dikkatimizi bu koşulların toplumsal olarak şekillendiği kurumlara yöneltir. Wagner'a göre, toplumsal kurumların işlevi, aslında insan eylemlerini kısıtlamak değildir. Bu kurumlar tarihsel olarak özerklik ve özgerçekleştirim adına oluşturulmuş, dolayısıyla bireylerin potansiyel eylemlerine gerçekleşme imkânı yaratmışlardır. Kurumlar bireyleri eğiterek onlara belirli tutumlar kazandırmakta, böylece bireyin kendisini gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Ancak eylemlerin toplumsal kaynağını sunan kurumlar aynı zamanda alışkanlık haline gelmiş pratiklerin sonucunda dayanıklı kurallar dizisi olarak var olmakta ve eylemleri sınırlamaktadır (Wagner, 2003). Wagner bu anlamda Giddens'in "yapının ikiliği" kavramını modernliğin ilkeleriyle ilişkilendirerek yeniden yorumlamaktadır. Giddens'teki teorik ve genel bir kategori olarak yapının yerine, modernliğin kurumlarını koymakta, birey olarak faili de kurumlarla ilişkisel boyutuyla değerlendirerek toplumsal bir çehreye büründürmektedir. Böylece modernliğin kurumlarının bireyi disipline etmenin yanında "özgürleştirici" bir misyonu da yerine getirdiğini göstermektedir.

Wagner'a göre, modernliğin tarihi, iki alamet-i farikasının; özgürlük ve disiplinin mücadelesinin tarihidir. Bu iki ilke modernleşme sürecinde bir arada gelişim göstermiş, iki unsurun değişen dengeleri modernliğin farklı örgütlenme biçimleri geliştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Wagner modernliği üç evre içinde ele alır: Aydınlanma'nın özgürleşme vaatlerinin gerçekleştirildiği ancak eylemlere ket vurma araçlarının da geliştirildiği "kısıtlı liberal modernlik" evresi; ulus-devletin temel örgütlenme birimi haline geldiği, ulus ve sınıf gibi kolektif özdeşleşmelerin bireysel özgürlükleri geri plana ittiği "örgütlü modernlik" evresi; ve son olarak, ulusal pratiklerin çözülüşü ve çoğulluğun yükselişiyle nitelenen, bireyin geri dönüşünü ifade eden "neo-liberal modernlik" evresi (Wagner, 2003). Wagner'ın tarihsel analizinde dikkat çektiği nokta, toplumsal olan ve bireysel olanın ilişkiselliğidir ve modernliğin evreleri de aslen bu unsurlardan hangisinin baskın olduğuna göre şekillenmektedir.

Öte yandan, Wagner (2003) birey ve toplum arasındaki “rahatsız” dengenin, modernliğin tarihi boyunca, toplumsalın işleyişini temsil eden sosyolojide de karşılık bulduğunu ifade etmektedir:

Klasik sosyoloji geleneği dahil modernist toplum teorisinin büyük kısmı temelde ‘dolaysız kişilerarası etkileşimler dünyası ile geniş ölçekli kolektif örgüt arasında giderek artan bir bölünme’yle ilgileniyordu... Gelgelelim, toplumbilim ya *Gemeinschaft*’ın çözümlüşünün nihai sonucu olarak ‘toplum’un oluşmasını koyutlayarak ya da artan bireyselleşmeden ötürü bizatihi sorunsalın gözden yitmekte olduğunu düşünerek sorunsalın tarihsel çözümünü sorgulamaksızın kabul etme eğiliminde olmuştur. Her iki şık da aslında çok modernisttir ve o tarihten bu yana ‘toplum’ ve ‘birey’ toplumbilim içerisinde rahatsız bir şekilde bir arada varolmuştur (s. 351-352).

Yani modernliğin özgürlük ve disiplin ilkelerinde temsil edilen birey ve toplum arasındaki düalistik ilişkilerin varlığı sosyal analizlere de yansımaktadır. Klasik sosyolojiden çağdaş sosyolojiye kadar bütün modern toplumsal perspektifler -değişen ölçülerde olsa da- birey ve toplumu bir arada ele alarak temel analiz temaları olarak kabul etmiştir. Wagner’ın modernlik analizi ise bize modern insanlık durumunda, bireysel özerkliğin ancak “toplumsal ilişki” çerçevesi içinde var olabildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, modern toplumun temelini oluşturan kurumlar bireysel özerkliğe kaynaklık ederken, aynı zamanda onu kısıtlamaktadır. Toplum halinde birlikte yaşamak özgürlük kadar disiplinin de sağlanması ile mümkündür. Modernlik projesinin bireye ilişkin hedefi olan “kendini gerçekleştirmek” ile topluma ilişkin hedefi olan “birlikte yaşamak” ancak özgürlük ve disiplinin bir arada varlığıyla başarılabilir. Böylece, birey ve toplumun her ikisi de modernliğin vazgeçilmez unsurları olmaktadır. Bu nedenle, birey ve toplumun ilişkiselliği sosyolojik bir analizin hareket noktası olmak durumundadır. Wagner modernliğin anlamı üzerinden sosyolojik perspektifin temelini ortaya koyarak metodolojik bireyciliğe karşı bir eleştirel bakış açısı sağlamaktadır. Bu minvalde değerlendirildiğinde, toplumun özerkliğini yok sayarak onu bir “yığın” olarak anlayan metodolojik bireyciliğin, aynı zamanda bireyi de soyut ve toplumdan yalıtık bir kategoriye indirgeyerek sosyolojik perspektifin dışına çıktığı kabul edilmelidir.

Marshall Berman'ın *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi* (2011) ve *Özgünlük Politikası: Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı* (2016) adlı kitapları da modernliğin gelişim dinamiği ile ilgili olarak Wagnerci argümanlara paralel fikirler ortaya koyar. Berman, modern toplumun bir yandan bireyciliği teşvik eder ve özgün bireylerin gelişimini mümkün kılarken diğer yandan bireyselliği bastıran özellikler sergilediğini ileri sürer. Modernizmin kültürü ve sosyal yapıları içerisinde özgünlük olarak bireyciliği destekleyen kaynaklar ile bunları engelleyen unsurlar arasında karmaşık bir diyalektik vardır: “*Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi*” (Berman, 2011, s. 27). Modern sosyal ortamlarda yaşamak ve hayatta kalmak isteyen bireyler, “*Alcibiades’ten daha esnek, çevresiyle birlikte kendi ilkelerini değiştirmeye, her adımda ruhunu yeniden düzenlemeye hazır olmalıdır*” (Rousseau’dan akt. Berman, 2011, s. 31). Modern toplum, tam da ahlaki sınırları ve kişisel bağları aşındırarak benliğin sarsılmasını ve gelişmesini mümkün kılmaktadır esasında. Berman böylece Weberci çatışmaya yeni bir açılım kazandırmaktadır; Weber, değer alanlarının bir yandan bireyselleştirici ortamlar gibi işlerken diğer yandan da yaşama düzenleri bürokratikleşip formelleştikçe kişiliği boğma riski doğurduğunu ilk kez ifade edenlerden biriydi.

Berman, fikirlerini Marx, Weber, Montesquieu gibi düşünürlerin ve sosyal bilimcilerin yanı sıra Goethe ve Rousseau gibi yazarların düşüncelerinden de yararlanarak oluşturur. Söz gelimi Goethe’nin Faust’unu harekete geçiren, kapitalist güdü ve amaçlar değil, romantik öz gelişim arayışıdır (Berman, 2011, s. 94). Modernliğin haletiruhiyesinin erken bir temsilcisi olarak Faust, klasik liberalizmin özçakar peşindeki rasyonel bireyi değildir; o, “*kısa vadeli karı için değil insanlığın uzun vadeli geleceği, kendisinden çok sonra elde edilebilecek kamusal özgürlük ve mutluluk için uğraş*”maktadır (Berman, 2011, s. 106). Bir burjuva toplumu olan modern toplum, toplumsal hayatın sürekli alt üst oluşu pahasına insanın gelişme, değişme ve yenilenme dürtüsünü özgür bırakmıştır. Böyle bir toplumda insanların değişime ayak uydurmaktan da öte onu arzulamak ve etkin bir şekilde peşinde koşmaktan başka çaresi kalmamıştır. Marx bu gelişim idealini Alman hümanist kültüründen, Goethe, Schiller ve onların romantik takipçilerinden almıştır. Berman (2011), *Alman İdeolojisi*’nde komünizmin amacının “*bireylerin kendilerindeki kapasitelerin tümünden gelişim*” olarak tanımlandığını hatırlatır (s.

138). Komünizm tam da bu özgünlük ve kendini gerçekleştirme bireyciliği itibarıyla moderndir Berman'a göre.

Gelgelelim kapitalizm, yarattığı insani olanakları bir yandan da yok etmektedir. Modern dünya, hareketli ve akılcı kentsel yapısıyla, dinamik ekonomisiyle de bireyselliği bir yandan olanaklı kılarken diğer yandan onu baskılamakta, benliği yabancılaştırmaktadır. Modern dünyada “kendi olmak” bir sorun haline gelmiştir. Modern toplumun tarihinde kendi olma sorunu epey gerilere gitmektedir. “Özgünlük politikası” köklerini 1789 ile 1848 yılları arasındaki Romantik Çağ'dan alan modern bir idealdir Berman'a (2011) göre (s. 16-22). Montesquieu'nün 1721'de yayımlanan ilk kitabı *İran Mektupları*, Avrupa uygarlığında yeni ve radikal bir bireyciliğin doğuşunu müjdelemektedir. Montesquieu, Paris'in metropole dönüştüğünü ve metropolün bireysellik için sonsuz olanaklar açacağını ilk kez sezenlerdendir (Berman, 2016, s. 65-70). Bu anlamda modern kentin zihinsel ve duygusal dünyaya etkilerini soruşturan Simmel'in (2020) de öncüsüdür. Sonsuz dinamizm ve üretkenlik kaynağı metropol bireysel hayatı zenginleştirir, yeni buluşları teşvik eder. Ayrıca insan ilişkilerini özgürleştirir, “peçe”leri kaldırarak dürüstlük, güven ve içten konuşma olanağını ilk kez açar (Berman, 2016, s. 69). Ancak modernliğin diyalektiği kentte de iş başındadır: Berman'ın bu kez Rousseau ile birlikte söyleyeceği gibi, modern metropol bir yandan felsefe, uygarlık, görkemli ahlak vaazları ortamı iken diğer yandan aldatıcı ve anlamsız görünüşlerin, bilgelikten uzak katı mantığın ve mutluluktan uzak zevkin ortamıdır (Berman, 2016, s. 151).

Özgünlük bireyciliğinin modernliğin şafağındaki bir diğer büyük kaynağı kuşkusuz Rousseau'dur. Berman (2016), Rousseau'nun en büyük kötülük kaynağı olarak bencilliği değil, benliğin boşluğunu ve yetersizlik duygusunu gördüğünü belirtir (s. 172). Bireycilik toplulukla çatışmak şöyle dursun onu destekler ve güçlendirir; zira topluluk bireylerini ne kadar bireysel hale getirirse o denli canlı ve dinamik olur. Bireyle toplumu birbirine karşıt öğeler olarak gören Hobbesçu mantığın tam tersi bir durumdur bu. “*İnsanları bir araya getiren kişisel zayıflık ve yetersizlik duyguları değil, benliğin bolluğudur*” (Berman, 2016, s. 175). İnsanlar kendilerini geliştirdikçe diğerleriyle daha derin bir şekilde empati kurabilir ve birbirlerine daha derin bir şeyler kattıkça birbirlerini daha çok sevmeye başlarlar. Rousseau, “*aynı anda hem daha fazla bireysel, hem daha müşterek*” bir toplumsal yaşamın hem mümkün olduğunu düşünüyor hem de bunu arzuluyordu (Berman, 2016, s. 175).

Berman'a (2016) göre özgünlük ideali içinde büyüdüğü modern toplum için son kertede radikal biçimde yıkıcıdır; hiç değilse, kapitalist modernlik için (s. 283). Bermancı soyağacına göre temellerini Montesquieu ve Rousseau'nun attığı sosyalizm ve anarşizm, liberalizmin ideallerini gerçekleştirmek için modern toplumda reform veya devrim yapmayı hedeflerler. Başka bir deyişle hedeflenen, liberal olmayan hakiki bir bireycilik, kapitalist olmayan hakiki bir modernliktir.

Sonuç

Bu çalışmada, metodolojik bireyciliğin sosyolojik bir perspektif olmadığı iddia edilmiştir. Tutarlı ve güçlü metodolojik bireyci teoriler, genellikle bireyleri yalıtılmış atomlar olarak ele almakta ve toplumu onların mekanik bir toplamı olarak kabul etmektedir. Oysa topluma sosyolojik bir bakış, sosyal yapıların kendisini oluşturan unsurlara indirgenemez ve görece olarak özerk olduğunu kabul etmek durumundadır. Dolayısıyla sosyolojik perspektiften yoksun olan metodolojik bireycilik reddedilmelidir. Bunu yaparken eleştirel realizm bize ihtiyacımız olan teorik çerçeveyi sunar. Ancak metodolojik bireyciliğin reddi, bireysel eylemliliğin topyekûn reddi olarak anlaşılmalıdır. Aksi halde, sosyolojizme yakalanır, yapısal determinizme hapsolürüz. Toplumsalın işleyişinde dikkatimizi yoğunlaştırmamız gereken eylem-yapı diyalektiğini de yok saymış oluruz.

Metodolojik bireyciliğin eleştirisi –amaçları doğrudan bu olmasa da– sosyolojinin kurucu isimlerinin inşa ettiği düşünsel gelenekler içinde karşılık bulmuştur. Bu konuda en güçlü düşünce çerçevesi Durkheim'de bulunmaktadır. Durkheim'in topluma yönelik vurgusu, sosyal olguların çözümleme odağı olarak öne çıkarılmasıyla hem sosyolojinin doğa bilimleri gibi bilimsellik iddiasına sahip olmasını mümkün kılmış, hem de sosyolojiyi indirgenemez bir araştırma alanı olan "toplum"u inceleyen bir bilim olarak metodolojik bireyciliğin karşısında konumlamıştır. Sosyolojide ana akım bir gelenek oluşturmuş bir diğer önemli isim olan Marx da sosyal yapıyı öne çıkarmaktadır. Marx için sosyal yapı üretim biçimini, modern toplumlar söz konusu olduğunda da özgül bir üretim biçimi olarak kapitalizmi ifade etmektedir. Hegel'in idealizmine karşı geliştirdiği tarihsel materyalizmiyle Marx, toplumu görece özerk (ve maddi) bir varlık olarak ele alır ve realist bir zemine yerleştirir. Kendi özgün metodolojisi ile ulaştığı nokta, metodolojik bireyciliğin reddidir.

Klasik sosyologlar arasında metodolojik bireyciliği yöntemsal yazılarında savunan tek isim Weber'dir. Weber, diğer klasik figürlerin aksine, sosyal yapılara bir varlık atfetmeyi reddetmekte ve bireylerin altını çizen yorumlayıcı bir eylem

teorisi geliştirmektedir. Metodolojik olarak “bireyci” bir konumda saf tutmasına karşın, Weber bağımsız çalışmalarında –Protestan ahlakının kapitalizmin gelişiminde oynadığı etkili rol gibi– sosyal bütünlere nedensel bir güç atfetmekte ve kendi metodolojisine karşıt çözümler yaparak güçlü formundaki metodolojik bireyciliğin kullanışsız bir paradigma olduğunu göstermektedir.

Makro sosyolojik geleneklerin metodolojik bireyciliğe karşı çıkan bakış açısı, şaşırtıcı görünse de, yakından bakıldığında bireye önem atfeden mikro sosyoloji geleneklerinde de mevcuttur. Mikro sosyolojiler, sosyal ilişkilerin üretim ve yeniden üretiminde bireylerin eylemlerine ve ilişkilerine projektör tutmasına karşın toplumsal bütünlüklerin görece özerk varlığını ve nedensel etkilerini yok saymamaktadır. O halde, mikro yaklaşımların “bireyciliği” tartışmaya açılmalıdır. Bu yaklaşımlarda metodolojik bireyciliğin temeli olan “atom olarak birey” anlayışı yerine “monad olarak birey” anlayışının ön plana çıktığını görmekteyiz. Sembolik etkileşimcilik, sosyal yapıların varlığına karşıtlıktan ziyade bireylerin eyleme ve yorumlama kapasitelerine vurgu yapmaktadır. Bireysellik vurgusuna rağmen sosyal yapıların bazı durumlarda bireylere rollerini dağıttığının kabulü, sembolik etkileşimciliği yapı karşısında ikircikli bir duruma sokmaktadır. Diğer bir önemli mikro yaklaşım olarak Goffman’ın dramaturjik sosyolojisi, sembolik etkileşimcilikten devraldığı öznellikliği bireyin yaratıcı stratejileri ekseninde sürdürmekle birlikte, bu öznelliklerin esasen yapıdan “beslenerek” geliştirildiğini ortaya koyar. Dolayısıyla dramaturjik sosyoloji de metodolojik bireycilikten uzak olarak, bireysel etkileşimlerin yapısal koşullar dahilinde sergilendiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Goffman’ın yaklaşımı ontolojik olarak bireylerden ziyade yapılara öncelik vermektedir.

Dolayısıyla, sosyal olanın ontolojik özerkliğinin kabulü bilim olarak sosyolojinin olmazsa olmaz koşuluyken, bu bakış açısının reddi üzerine kurulması nedeniyle metodolojik bireycilik sosyolojinin dışına çıkmaktadır. Öte yandan, toplumsalı kavrayabilmek için metodolojik bireyciliği reddetmek, etik ve politik bir ideal olarak bireyciliği de çöpe atmak anlamına gelmemelidir. Etik ve politik bir ideal olarak bireycilikten vazgeçmek, sosyolojinin de düşünsel temelini borçlu olduğu Aydınlanma ideallerinden, onun merkezi öğeleri olan birey, akıl, özgürlük gibi fikirlerden de vazgeçmek demektir. Aydınlanma projesinin iki önemli temeli vardır. Bunlardan biri, toplumun özerk ve indirgenemez bir varlık olduğudur. Böylece, özerk bir varlık olarak toplumun ve onun bilimsel incelemesi olan sosyolojinin doğuşu Aydınlanma projesine dayanmaktadır. Buna bütünleşik bir

diğer temel ise, bireysel özerklik ve özgürlük düşüncesidir. Bireyin kendisi dışındaki bütün otoritelerden özgürleşmesi, Aydınlanma düşüncesinin asli idealidir. Sosyoloji bir bilim olarak kendisini Aydınlanma'nın açtığı bu yol üzerinde inşa etmiştir. Bu nedenle hem toplumun hem de bireyin özerk varlıklar olarak kabulü sosyolojik bir perspektifin hareket noktası olmaktadır.

Bu amaç çerçevesinde, öncelikle bireyciliğin farklı türleri değerlendirilmelidir. Üç farklı bireycilik geleneği Fransız, Alman ve Britanyalı ekoller içinde karşılık bulur. Fransa'da bireycilik, Aydınlanma felsefesine muhafazakâr bir tepki olarak ortaya çıkarken, Almanya'da "monad olarak birey" anlayışına dayanmış ve sosyolojik bir temelde gelişmiştir. Britanya'da ise çeşitli felsefi ve teorik geleneklerden beslenen klasik liberalizmin içinden üç bireycilik öğretisi doğmuş; metodolojik, iktisadi ve siyasal bireycilik olarak görünürlük kazanan bu öğretilerde soyut, akılcı ve çıkarının peşinde koşan birey fikri merkeze alınmıştır. Toplum ise bireye karşıt olarak konumlanan, yapay, olumsuz bir kategori olarak kabul edilmiştir. Bu üç geleneğin yanında, epistemolojik bireycilik de bilen özneyi sosyal etkilerden yalıtık bir zihin olarak tasarlayarak metodolojik bireyciliğe yaklaşmaktadır.

Özellikle Britanya'da gelişen ve klasik liberalizmle ilişkili olan bireycilik öğretileri, sosyolojiye imkân tanımayan soyut, yalıtık ve rasyonel "atom olarak birey" varsayımına dayanmaktadır. Bunun da ötesinde, liberal öğretilerdeki soyut birey kavrayışı, bireyciliğin asli değerleri olan özgürlük, eşitlik ve özerkliği desteklemenin aksine, bu değerleri kavramsal olarak ortadan kaldırmaktadır. Öyle ki, bireyleri soyut bir kategoriye yerleştirmek onları toplumsal bağlamlarından bağımsız olan verili ve sabit gereksinim, amaç ve çıkarlara sahipmiş gibi göstermek olur; bu da onları özgür ve gelişime açık failer olarak kabul etmeyi imkânsız hale getirir. Çünkü bireylerin özerk amaçları için eylemde bulunma, kendilerini gerçekleştirme evrenleri toplumsal alanlardır. Dolayısıyla bireyselleşme çerçeveleri ekonomi, siyaset, sanat, din gibi "toplumsal" kurumlara karşılık gelir. Bireylerin özgürce eylemde bulunma, özerkleşme ve eşitliğe ulaşma imkanları, ancak toplum içinde ortaya çıkar. O halde, bireyciliğin temel değerlerini savunmak, onların gerçekleştirilebilecekleri ve sürdürülebilecekleri toplumsal koşulları kabul etmekle mümkündür. Bu da liberal bireycilik öğretilerinin temelindeki soyut birey kavrayışından uzaklaşmayı gerekli kılar.

Esas olarak, sosyolojinin birikim ve bulgularıyla uyumlu bir bireycilik kavrayışı modernliğin kurumsal veçhelerince de teşvik edilmektedir. Peter Wagner'ın ve Marshall Berman'ın tarihsel modernite çözümlenmeleri bize modernliğin disiplin ile özgürlüğü, özgünlük bireyciliği ile bireyciliğin bastırılışını eşzamanlı olarak içerdiğini göstermektedir. Şu durumda eleştirel bir sosyolojinin görevi, modern toplumda disiplinin özgünlük bireyciliğine hizmet etmeyen ve bireyler üzerinde gereksiz baskı uygulayan yapı ve pratiklerini ifşa ederek özgürleşme sürecine katkıda bulunmak olarak belirlemektedir.

Kaynakça

- Althusser, L., Balibar, É., vd. (2017). Kapital'i Okumak (1. bsm.). (A. I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Nora Kitap. (Orijinal çalışma basım tarihi 1965).
- Archer, M. (2012). Realizm ve Faillik Problemi. G. Çeğin ve E. Göker (Der.). Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar içinde (V. S. Öğütte, Çev., s. 281-306). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Berktaş, F. (2014). Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. H. B. Örs (Der.). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (7. bsm.) içinde (s. 47-114). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berman, M. (2011). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor. Modernite Deneyimi (14. bsm.). (Ü. A. Parker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1982).
- Berman, M. (2016). Özgünlüğün Politikası. Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı (2. bsm.). (N. Yıldız, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1970).
- Bhaskar, R. (2013). Natüralizmin Olanaklılığı (1. bsm.). (V. S. Öğütte, Çev.). Ankara: Pratika Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). Sosyoloji Meseleleri (2. bsm.). (F. Öztürk, B. Uçar, M. Gültekin ve A. Sümer, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Durkheim, É. (2010). Sosyolojik Yöntemin Kuralları (2. bsm.). (C. B. Akal, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1895).
- Elder-Vass, D. (2012). The Reality of Social Construction. New York: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1999). Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları. (H. Özel, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Giddens, A. (2005). Sosyal Teorinin Temel Problemleri. Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Goffman, E. (2014). Damga. Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar (1. bsm). (Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2018). Karşılaşmalar. Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma (1. bsm.). (S. Çalıcı, Çev.). Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Hodgson, G. M. (2007). Meanings of Methodological Individualism. *Journal of Economic Methodology*, 14 (2), 211-226. Doi: 10.1080/13501780701394094
- Jensen, H. (2018). Weber ve Durkheim. Metodolojik Bir Karşılaştırma (1. bsm.). (D. Boyraz, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). Bilim Olarak Sosyal Teori (2. bsm.). (N. Çelebi, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Lukes, S. (2006). Bireycilik (2. bsm.). (İ. Serin, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2006a). Marx'ın Sosyolojisi (1. bsm.). (T. B. Bottomore, M. Rubel, Der.). (Z. Bilgin, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Marx, K. (2016b). Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i. (E. Özalp, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap. (Orijinal çalışma basım tarihi 1852).
- Öğütte, V. S. (2013). Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi. Sosyal Bilimlerin Nesnesine Dair Realist Bir Girişim. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, G. (2020). Bireysellik ve Kültür. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2013). Sosyolojik Teorinin Oluşumu (4. bsm.). (Ü. Tatlıcan, Çev.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Udehn, L. (2002). The Changing Face of Methodological Individualism. *Annual Review of Sociology*, 28, 479-507.
- Ünsaldı, L. (2019). Burada Ne Oluyor? Türkiye'de Etkileşimlerin Ekolojisi Üzerine Bir Deneme (1. bsm.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Vandenberghe, F. (1999). Simmel and Weber as Ideal-typical Founders of Sociology. *Philosophy & Social Criticism*, 25(4), 57-80.
- Vandenberghe, F. (2016). Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi (1. bsm.). (V. S. Öğütte, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Wagner, P. (2003). *Modernliğin Sosyolojisi*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2018). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Klasik Geleneğin Geliştirilmesi* (7. bsm.). (M. R. Ayas ve L. Elburuz, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Weber, M. (2008). *Sosyoloji Yazıları* (12. bsm.). (T. Parla, Çev.). İstanbul: Deniz Yayınları.

Weber, M. (2011). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (1. bsm.). (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Summary

In this article we claim that methodological individualism is not a relevant perspective for sociology. Methodological individualism sees individuals as isolated atoms and approaches society as a mechanical aggregation of individuals. However, a proper sociological perspective on society must accept that social structures are not reducible to the parts that constitute it and exist as relatively autonomous beings. Thus, methodological individualism which lacks a relevant sociological perspective, must be rejected. To fulfil this task, critical realism provides us with the theoretical framework we need. However, the rejection of methodological individualism should not be understood as a total rejection of individual agency. Otherwise, will be caught in sociologism and trapped in structural determinism. We also ignore the agency-structure dialectic that we need to focus on in the functioning of the social.

The critique of methodological individualism –although this is not their direct aim– has a firm basis within the intellectual traditions built by the founding names of sociology. Both Durkheim with his emphasis on social facts as things, and Marx with his historical materialism against Hegelian idealism, oppose methodological individualism in their own ways and constitute a realist alliance. Even Weber, who attempts to defend methodological individualism in his theoretical writings, ascribes causal powers to social wholes in his substantial researches and contradicts with his proclaimed methodological individualism. Even in micro sociological traditions known as individualist theories, we discern a perspective that explicitly or implicitly opposes methodological individualism. This is quite clear in Goffman's symbolic interactionism inspired dramaturgical sociology. Like symbolic interactionism, Goffman's dramaturgical sociology pursue the creative strategies of individuals, but strongly emphasizes the structural character of these strategies. Goffman's approach gives ontological priority to structures rather than individuals.

On the other hand, rejecting individualism as a methodological perspective should not mean throwing away individualism as an ethical and political ideal. To renounce individualism as an ethical and political ideal means to renounce the ideals of the Enlightenment, ideals such as the individual autonomy, reason, and freedom. For a deeper investigation of the relationship between sociology and individualism, different types of individualisms should be considered. Three distinct traditions of individualisms correspond to the French, German, and British schools. In France, individualism emerged as a conservative reaction to the Enlightenment philosophy. In Germany, individualism was based on the concept of "individual as monad or microcosmos" and developed on a sociologically more fertile soil. In Britain, three doctrines of individualism emerged from classical liberalism which was nourished by various philosophical and theoretical traditions. In these doctrines, the idea of an abstract, rational, and self-interested individual was put at the centre. Methodological, economic, and political individualisms embody this conception

and doctrine. Society, on the other hand, has accepted as an artificial, negative category and was positioned in opposition to the individual.

The doctrines of individualism which originated in Britain and are associated with classical liberalism, are based on the abstract, isolated, and rational conception of “individual as atom” and do not allow sociology. Moreover, the abstract conception of the individual in liberal doctrines conceptually abolishes the core values of individualism such as freedom, equality, and autonomy. To place individuals in an abstract category is to present them as having given and fixed needs, goals, and interests that are independent of their social context. This makes it impossible to see them as free agents open to development. The areas in which individuals act and realize themselves according to their autonomous purposes are social fields. Therefore, frameworks of individualization are “social” institutions such as economy, politics, art, philosophy, science, and religion. Opportunities for individuals to act freely, to achieve autonomy and equality only emerge in society. So, defending the basic values of individualism is possible only by accepting the social conditions in which they can be realized and sustained. This necessitates abandoning the abstract concept of the individual, which is the basis of liberal doctrines of individualism.

In conclusion, the idea of autonomous, free, and self-developing individuals as an ethical and political ideal is compatible with sociology. Besides, sociology can contribute to this. A conception of individualism compatible with the insights and findings of sociology is also supported by the institutional aspects of modernity. Peter Wagner’s and Marshall Berman’s analyses of historical modernity show us that modernity simultaneously promotes discipline and freedom, individualism of authenticity and suppression of individualism. In this view, the task of a critical sociology appears as contributing to the emancipation process by revealing the structures and practices that do not serve to the individualism of authenticity. In summary, sociology, which requires the rejection of the concept of isolated individual, is not against the development of individualism of authenticity based on the idea of self-development, but is one of the most important modern institutions that supports it.